

<https://doi.org/10.18778/0860-7435.16.24>

Ewa Andrysiak

**MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA NAUKOWA
„PRUSKIE KASATY KLASZTORNE NA ŚLĄSKU NA TLE
PROCESÓW SEKULARYZACYJNYCH W POLSCE I EUROPIE”.
WROCŁAW, 20-21 LISTOPADA 2010 R.**

W listopadzie 2009 r. rozpoczęły się przygotowania do planowanej w roku następnym konferencji poświęconej pruskim kasatom klasztornym na Śląsku. Profesor Marek Derwich z Wydziału Historii Uniwersytetu Wrocławskiego rozsyłał „wici” o spotkaniu, a na początku 2010 r. lista referentów liczyła 108 nazwisk.

Międzynarodowa konferencja naukowa nt. „Pruskie kasaty klasztorne na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Polsce i Europie”, zorganizowana w 200. rocznicę ogłoszenia edyktu króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III, w wyniku którego kasacji uległy niemal wszystkie klasztory znajdujące się na Śląsku pruskim, odbyła się we Wrocławiu w dniach 18-21 listopada 2010 r.

Organizatorami konferencji byli Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii – oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, Fundacja Lubiąż i Ośrodek Kultury i Sztuki we Wrocławiu – Instytucja Kultury Samorządu Województwa Dolnośląskiego. Patronatem honorowym objęli konferencję Marian Gołębiewski – arcybiskup wrocławski, Marek Łapiński – Marszałek Województwa Dolnośląskiego, Rafał Dutkiewicz – Prezydent Wrocławia, Marek Bojarski – Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego, Waldemar Irek – Rektor Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. Wsparcia finansowego całości przedsięwzięcia udzielili Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Gmina Wrocław, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Fundacja Polska Miedź, Polskie Towarzystwo Historyczne, Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego, Dziekan Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

W ciągu 3 dni wygłoszono 90 referatów. W sesji plenarnej 18 listopada głos zabrało 5 mówców, prof. Krzysztof Migoń (Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Wrocławskiego), dr hab. Agnieszka Zabłocka-Kos

(Instytut Historii Sztuki UWr)¹, prof. Jan Harasimowicz (Instytut Historii Sztuki UWr)², prof. Teresa Kulak (Instytut Historyczny UWr), mgr Urszula Bończuk-Dawidziuk (Muzeum UWr)³.

„Nowy obraz świata książek po XVIII-XIX-wiecznych kasatach klasztorów – Śląsk, Polska, Europa” przedstawił prof. KRZYSZTOF MIGOŃ, który podkreślił, że zarówno na Śląsku, jak i w znacznej części Europy kasaty klasztorne miały istotny wpływ na przebudowę dotychczasowego porządku w świecie książek. Choć likwidacja bogatych bibliotek klasztornych miała także wpływ na zniszczenie części zbiorów; książki które ocalały trafiły już do innych bibliotek (świeckich). Skutkiem sekularyzacji klasztornych zbiorów bibliotecznych nastąpiło szersze udostępnienie wielkiego dorobku intelektualnego, artystycznego i religijnego Europy. Sekularyzacja miała też wpływ na rozwój nowoczesnego bibliotekarstwa i profesjonalizacji zawodu bibliotekarza, kształtowanie się bibliotekoznawstwa.

Prof. TERESA KULAK w wystąpieniu „Udział zasobów materialnych z likwidowanych klasztorów w powstaniu w 1811 r. Uniwersytetu Wrocławskiego” stwierdziła, że w powstaniu Uniwersytetu Wrocławskiego doniosły udział miały zasoby materialne i finansowe z likwidowanych klasztorów we Wrocławiu i na Śląsku, bez nich nie byłoby możliwe utworzenie nowej uczelni, ani jej odpowiednie uposażenie. Do największych nabytków uczelni należał klasztor augustianów na Piasku, gdzie usytuowana została Biblioteka Uniwersytecka, której zbiory, dzięki zasobom bibliotek z sekularyzowanych na terenie Śląska zakonów, osiągnęły 300 tys. tomów i 2 tys. rękopisów.

Od sesji popołudniowej 18 listopada do soboty 20 listopada obrady toczyły się w trzech sekcjach. Sekcja I objęła: 1. pruskie kasaty klasztorne na Śląsku, 2. kasaty w Wielkopolsce i Prusach Zachodnich, 3. kasaty w Królestwie Polskim. W sekcji II znalazły się: 1. losy księgozbiorów klasztornych, 2. kasaty a Archiwum Prowincjonalne we Wrocławiu oraz 3. skutki kasat. Tematy, dotyczące takich zagadnień jak: 1. geneza: kasaty w okresie reformacji, oświecenia i Wielkiej Rewolucji Francuskiej; papieństwo a kasaty; 2. kasaty józefińskie; 3. kasaty w Rosji i na ziemiach zabranych; 4. źródła do kasat klasztornych referowane były w sekcji III.

Trudno byłoby omówić wszystkie referaty, choć organizatorzy zadbali o dobrą informację wydając streszczenia wszystkich zgłoszonych tematów⁴, autorka

¹ „Nowe funkcje zsekularyzowanych budynków kościelnych w Europie w XVIII i XIX w.”

² „Wpływ kasat 1810 r. na przestrzeń publiczną Wrocławia”.

³ „Zbiory malarstwa, rzeźby i grafiki pozyskane przez Uniwersytet Wrocławski w wyniku sekularyzacji klasztorów w 1810 r.”.

skupia się zatem – z racji zainteresowań bibliologicznych – na wystąpieniach sekcji II dotyczących losów bibliotek klasztornych oraz sekcji III związanej ze źródłami do kasat klasztornych.

Piętnaście referatów przedstawiało dzieje księgozbiorów klasztornych, siedem znalazło się w sesji popołudniowej 18 listopada, osiem natomiast dnia następnego w sesji przedpołudniowej i części popołudniowej.

„Pokasacyjne losy księgozbiorów klasztornych na obszarze Rzeczypospolitej” były przedmiotem wystąpienia dr JOLANTY GWIOŹDZIK (Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach). Autorka podjęła zagadnienia polityki prowadzonej wobec zakonów, która miała wpływ na losy poklasztornego mienia. Dr Gwioździk skupiła się przede wszystkim na przekazywaniu zbiorów do bibliotek państwowych, uniwersyteckich, szkolnych, seminaryjnych i in., sprzedaży książek do antykwariatów i prywatnym kolekcjonerom oraz niszczeniu zbiorów (rozkradanie, palenie kolekcji). Referentka wskazała przykłady dziejów księgozbiorów klasztornych dawnej Rzeczypospolitej, w tym wybranych kolekcji poklasztornych w bibliotekach Rosji, Ukrainy, Litwy i Białorusi. Ponadto dr Gwioździk przedstawiła źródła archiwalne dokumentujące straty zakonnych księgozbiorów i metody badań bibliologicznych pozwalających na ich rekonstrukcję, omawiając również problematykę ich udostępnienia w formie elektronicznej.

„Kolekcje klasztorne w zbiorze starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie – historia i współczesność” były tematem wystąpienia dr MARII CUBRZYŃSKIEJ-LEONARCZYK (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Starych Druków). Referentka zajęła się omówieniem wpływu książek klasztornych do biblioteki uniwersyteckiej po akcie supresyjnym z kwietnia 1819 r., zwróciła też uwagę na – jak to określiła – dotkliwe ich ubytki. Prowadzone od wielu lat mozolne badania proveniencyjne pozwoliły na zidentyfikowanie bibliotek zakonnych, z których zbiory trafiły do Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Z 71 bibliotek zakonnych do zbiorów uniwersyteckich trafiło co najmniej po 10 egzemplarzy, z 21 bibliotek powyżej 100 egzemplarzy. Największe wpływy pochodziły z klasztoru jezuitów z Kalisza (ponad 1000), z Łomży (ponad 700). Ponadto po kilkaset książek pochodziło od benedyktynów łysogórskich i sieciechowskich, bożogrobców z Miechowa, norbertanów z Witowa i Hebdowa, cystersów z Wąchocka, Łądu, Koprzywnicy i Sulejowa i in. Przechowywane w zasobach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie egzemplarze stanowią istotne źródło do odtworzenia dawnych bibliotek zakonnych.

⁴ *Międzynarodowa konferencja naukowa Pruskie kasaty klasztorne na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Polsce i Europie. Wrocław, 18-21 listopada 2010. Księga streszczeń.* Wrocław 2010.

Referentka przedstawiła także swój punkt widzenia w odniesieniu do akcji Samuela Bogusława Lindego, dzięki której wzbogaciły się zbiory biblioteki uniwersyteckiej. M. Cubrzyńska-Leonarczyk uważa, że Linde dzięki swoim działaniom ocalił ok. 50 tys. książek, a wiele książek przetrwało w ogóle do naszych czasów, bowiem w bibliotekach klasztornych nie zawsze przechowywane były w dobrych warunkach, a cenniejsze obiekty spieniężano w celu podreperowania sytuacji materialnej klasztoru.

Tematem wystąpienia prof. BOGDANA ROKA (Instytut Historyczny UW) były „Losy bibliotek klasztorów dominikańskich na obszarze drugiego rozbioru Rzeczypospolitej po kasatach cesarza Józefa II”. Zachowane w zbiorach Biblioteki Narodowej rękopisy potwierdzają, że w latach 1784-1790 władze austriackie przygotowały spisy bibliotek dominikańskich klasztorów przeznaczonych do kasaty. Wykazy objęły 16 klasztorów: w Bełzie, Borku Starym, Buczaczu, Busku, Czortkowie, Dzikowie, Krasnobrodzie, Łańcucie, Lwowie, Mościskach, Rohatynie, Samborze, Sieniawie, Śniatyniu, Tarnopolu i Żmigrodzie. Biblioteki wymienionych klasztorów posiadały po kilkaset dzieł drukowanych i rękopisów. Zbiory te służyły zakonnikom do kształtowania ich formacji duchowej oraz stanowiły podstawę pracy kaznodziejsko-duszpasterskiej. Podjęcie badań nad bibliotekami poszczególnych klasztorów przyczyni się do wzbogacenia kultury prowincjonalnej Rzeczypospolitej końca XVIII w.

„Spory wokół losów bibliotek po kasacie klasztorów w Królestwie Polskim w latach 1815-1830” przedstawiła dr BOŻENA KOREDCZUK (Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UW). Kwestia przejęcia księgozbiorów bibliotek klasztornych łączyła się ściśle z polityką oświatową Królestwa Kongresowego, powodowała też ścieranie się poglądów dwóch obozów: liberalno racjonalistycznego, który reprezentował przede wszystkim Stanisław Kostka Potocki – minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz obozu klerykalno-jezuickiego z późniejszym ministrem WRiOP Stanisławem Grabowskim i kierownikiem Wydziału Cenzury Józefem Kalasantym Szaniawskim. Księgozbiory poklasztorne, na mocy dekretu kasacyjnego z kwietnia 1819 r., zgodnie z koncepcją Potockiego i Lindego – wykonawcy jego poleceń, zasiliły Bibliotekę Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego oraz biblioteki szkolne. Wbrew postanowieniom dekretu, część klasztornych zbiorów bibliotecznych uległa rozproszeniu i zniszczeniu oraz rozkradzeniu. Następca Potockiego S. Grabowski zmienił całkowicie koncepcję wykorzystania poklasztornego mienia, realizując ją w kolejnych latach.

Przez kilka miesięcy 1819 r. S. B. Linde przejrzał kilkadziesiąt bibliotek klasztornych i kolegiackich w województwach: mazowieckim, płockim, kaliskim, krakowskim i sandomierskim w celu włączenia wartościowych druków do zbiorów Biblioteki Publicznej w Warszawie. Szczegółowe sprawozdania

Lindeggo przesyłane ministrowi S. K. Potockiemu stanowią dziś główne źródło wiedzy na ten temat. Działalność Lindeggo przedstawiła mgr MAŁGORZATA KOŚKA (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie) w referacie „Losy księgozbiorów klasztornych po kasacie 1819 r. Misja S. B. Lindeggo”.

Do dziś w sferze postulatów pozostają działania związane z rekonstrukcją zbiorów opactw pocysterskich w Małopolsce. Dr MACIEJ ZDANEK (Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie)⁵ podjął próbę przedstawienia przejmowania zespołów archiwalno-bibliotecznych klasztorów cysterskich (Jędrzejów, Sulejów, Koprzywnica, Wąchock) po kasacie zakonnych domów cysterskich w 1819 r. oraz ich dalszych losów. Wskazał miejsca najważniejszych aktualnych lokalizacji zachowanych fragmentów zbiorów (m. in. AGAD, Archiwum Państwowe w Radomiu, Ossolineum, Biblioteka Narodowa, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie, Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu). Odwoływał się także do katalogów archiwalnych i bibliotecznych pozwalających na identyfikację dzieł z poszczególnych bibliotek.

Mgr ELŻBIETA BYLINOWA (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Starych Druków) zaprezentowała studium proveniencyjne egzemplarzy dzieł z trzech bibliotek pocysterskich zachowanych w zasobach warszawskiej Biblioteki Uniwersyteckiej w wystąpieniu pt. „Pocysterskie księgozbiory z Koprzywnicy, Sulejowa i Wąchocka w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie”.

Sekcja II, przedstawiająca „Losy księgozbiorów klasztornych” kontynuowała obrady 19 listopada w sesji przed- i popołudniowej. Dzieje zgromadzeń zakonnych działających w Łowiczu od XV w., ich losy po drugim rozbiórze Polski, a szczególnie księgozbiory zgromadzone przez poszczególne klasztory przypomniła mgr MARIANNA CZAPNIK (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Starych Druków) w wystąpieniu pt. „Losy księgozbiorów klasztornych Łowicza w XIX w.” Do czasów współczesnych w Łowiczu zachował się niewielki fragment bogatych bibliotek klasztornych, a książki z proveniencjami zakonów łowickich znaleźć można dziś w bibliotekach: seminarnej w Warszawie i Włocławku, uniwersyteckiej i publicznej w Warszawie, w muzeum w Nieborowie i in.

Dwa wystąpienia poświęcone były kaliskim bibliotekom klasztornym. Na temat „Losów księgozbioru kanoników regularnych laterańskich w Kaliszu po likwidacji ich klasztoru w 1810 r.” mówiła dr hab., prof. EWA ANDRYSIAK (Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego).

⁵ W referacie pt. „Losy archiwów i bibliotek małopolskiej grupy opactw cysterskich po kasacie w 1819 r.”.

Dzieje kaliskich bibliotek zakonnych przypomniał dr hab., prof. KRZYSZTOF WALCZAK (Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UWŕ) opisując losy poszczególnych księgozbiorów i ich fragmenty zachowane do dnia dzisiejszego („Wpływ kasat zakonów na losy bibliotek XIX-wiecznego Kalisza”).

Próbkę oceny bogatego piśmiennictwa (głównie w języku polskim i niemieckim), dotyczącego księgozbiorów klasztornych z terenu Śląska podjęła dr EDYTA KOTYŃSKA (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu) w referacie „Sekularyzacja księgozbiorów klasztornych na Śląsku – stan badań”. Przypomniała polskich naukowców (B. Bieńkowska, K. Maleczyńska, A. Migoń, K. Migoń, S. Solicki, A. Świerk), którzy podjęli próbę ukierunkowania badań nad księgozbiarami historycznymi, publikując szereg postulatów, które analizie poddała referentka.

Dr Kotyńska zwróciła uwagę na wykorzystanie do badań czasopism śląskich, na intensyfikację prac katalogowych nad zbiorami, podkreśliła że najlepiej realizowany jest postulat dotyczący rekonstrukcji i dziejów księgozbiorów. Kolejny postulat to opracowanie bibliografii, retrospektywnej bibliologicznej lub regionalnej, podjęcie badań proveniencji zbiorów, wykorzystanie materiałów źródłowych i podjęcie prac nad słownikiem biograficznym śląskich pracowników książki. Referentka zaproponowała także stworzenie portalu wiedzy i podjęcie próby uporządkowania tematu „księgozbiory klasztorne”, przytoczyła przykłady działań z tego zakresu (e-encyklopedia – diecezja katowicka; Szlak Cysterski w Polsce; Klosterbibliotheken in Österreich – tu także bibliografia).

„Pokasacyjne zasoby starych druków w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu – działalność J. G. Büschinga a stan obecny” przedstawiła mgr WERONIKA KARLAK (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu). Na mocy dekretu z 1810 r. nakazującego sekularyzację śląskich klasztorów książki z kilkudziesięciu bibliotek klasztornych Wrocławia i prowincji śląskiej w ramach akcji prowadzonej przez J. G. Büschinga, w latach 1811-1815 zwiększyły trzykrotnie zasoby Biblioteki Uniwersyteckiej w stosunku do stanu początkowego. Trudniej określić liczbę książek, które trafiły z poszczególnych bibliotek klasztornych. Z około 180-200 tys. woluminów, jakie posiadały wszystkie biblioteki klasztorne na Śląsku przed sekularyzacją, do zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w ramach akcji zabezpieczania włączono około 70-80 tys. Dziś Oddział Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej liczy około 310 tys. dzieł w 230 tys. woluminów. Brak badań proveniencyjnych całości zbiorów nie pozwala na określenie pozostałości księgozbiorów pochodzących z sekularyzacji w odniesieniu do poszczególnych klasztorów.

Mgr BOŻENA KUMOR-GOMUŁKA (Archiwum Państwowe we Wrocławiu)⁶ zajęła się kwestią organizacji biblioteki miejskiej we Wrocławiu biorąc pod uwagę zarówno okres przed, jak i po ogłoszeniu edyktu sekularyzacyjnego. Własność miasta przed 1810 r. stanowiły trzy księgozbiory zgromadzone w trzech kościołach ewangelickich: św. Elżbiety, św. Marii Magdaleny i św. Bernardyna, które pełniły funkcję jedynych publicznych bibliotek miasta. Edykt sekularyzacyjny i projekt utworzenia Śląskiej Biblioteki Centralnej opracowany przez Büschinga przybliżył próbę zjednoczenia księgozbiorów kościelnych w jedną ogólnodostępną Bibliotekę Miejską. Büsching jednak wystąpił z kontrowersyjnym żądaniem przyznania prowincji praw własności do zbiorów, jednak jeden z księgozbiorów kościelnych miał gwarancję zachowania nazwy „Biblioteka Reh digerowska”. Brak decyzji miasta w sprawie włączenia do Śląskiej Biblioteki Centralnej trzech księgozbiorów miejskich spowodował, że dążeniem Głównej Komisji Sekularyzacyjnej stało się wcielenie do ŚBC zbiorów bibliotek połączonych uniwersytetów, frankfurckiego i leopoldyńskiego. Ideę połączenia księgozbiorów miejskich (kościelnych) udało się zrealizować w roku 1865, kiedy utworzono wrocławską Bibliotekę Miejską.

„Losy księgozbiorów kolegiaty i klasztorów nyskich po kasacie 1810 r.” przedstawił mgr KRZYSZTOF PAWLIK (Wrocław). Decyzje dotyczące losów dóbr kultury nyskich fundacji kościelnych podjął w lutym 1812 r. doktor Johann Gustav Büsching, pełnomocnik do spraw bibliotek, archiwów, muzykaliów i dzieł sztuki Głównej Komisji Sekularyzacyjnej we Wrocławiu. Podczas dwutygodniowego pobytu w Nysie Büsching zajął się selekcją około 12 tys. woluminów z bibliotek sekularyzowanych fundacji nyskich: kapituły kolegiackiej oraz klasztorów bożogrobców, franciszkanów, kapucynów, dominikanów i magdalenek i do Śląskiej Biblioteki Centralnej we Wrocławiu wybrał około 1200 książek (głównie rękopisy i inkunabuły). Pozostałe zbiory, stosownie do umowy z Główną Komisją Sekularyzacyjną zainwentaryzował Ignaz Vogel – profesor i bibliotekarz Państwowego Gimnazjum Katolickiego w Nysie. W 1818 r. około 7700 woluminów przekazano gimnazjum nyskiemu.

O losach bibliotecznego zbioru cysterskiego opactwa w Krzeszowie na Dolnym Śląsku zdecydował pruski edykt królewski z 30 X 1810 r. w sprawie kasacji dóbr zakonnych i kościelnych. Zbiór ten uległ rozproszeniu, przed I wojną światową książki z biblioteki trafiły do Legnicy i Kamiennej Góry. Wiele starych i nowych druków, grafik, map i czasopism z opactwa krzeszowickiego przekazano w 1953 r. Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich we Wrocławiu. Poszczególne egzemplarze posiadają odciski pieczęci opactwa tłoczone na śle-

⁶ Referat pt. „Wrocławskie księgozbiory kościelne w projekcie Śląskiej Biblioteki Centralnej – dlaczego tak, dlaczego nie? Kształtowanie idei zorganizowania zjednoczonej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu w okresie przed- i posekularyzacyjnym”.

po, co stanowi rzadko stosowany znak proveniencji, na którym widnieje znak krzyża z umieszczonymi u jego ramion majuskułami DGSM, czyli skrótem *Domus Gratiae Sanctae Mariae*. Zagadnienia te omawiał mgr GRZEGORZ PISARSKI (Wrocław) w referacie „Druki z dawnej biblioteki opactwa cystersów w Krzeszowie w zbiorach biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu”.

W sekcji II obok wystąpień przedstawiających losy księgozbiorów klasztornych, kilka referatów dotyczyło kwestii: kasaty a Archiwum Prowincjonalne we Wrocławiu; przedstawione zostały 19 listopada (w piątek), w sesji przedpołudniowej.

Mgr ELŻBIETA GALIK (AP we Wrocławiu) w wystąpieniu poświęconym powstaniu Archiwum Prowincjonalnego we Wrocławiu⁷ wysunęła tezę, że wrocławskie archiwum powstało jako niezamierzony skutek sekularyzacji dóbr kościelnych oraz planu opracowanego przez J. G. Büschinga dotyczącego centralizacji bibliotekarstwa na Śląsku w postaci Biblioteki Centralnej. Proces przejmowania spuścizny naukowej i dzieł sztuki zlikwidowanych klasztorów nadzorowała Główna Komisja Sekularyzacyjna, której jednym z komisarzy do zadań specjalnych w terenie był Büsching. Przez kilka lat (od XI 1810) Büsching przejmował i gromadził zbiory, które stały się podstawą Biblioteki Centralnej (zał. XI 1811). Po połączeniu frankfurckiej Viadriny i wrocławskiej Akademii Leopoldyńskiej biblioteki połączonych uczelni włączono do Biblioteki Centralnej, której naczelnym bibliotekarzem został prof. Schneider, Büsching z kolei otrzymał stanowisko archiwisty. W 1815 r. z biblioteki wyodrębnione zostało Królewskie Akademickie Archiwum Prowincjonalne, pozostające w ramach uniwersytetu.

Dwa kolejne wystąpienia poświęcono przejmowaniu dokumentacji poklasztornej i inwentaryzacji dokumentów poklasztornych. Dr ROMAN STELMACH (Archiwum Państwowe we Wrocławiu) zajął się tematem „Proces przejmowania dokumentacji poklasztornej do Archiwum Prowincjonalnego we Wrocławiu do 1825 r.”, natomiast prof. ROŚCISŁAW ŻERELIK (Instytut Historyczny UWr) omawiał „Inwentaryzację dokumentów poklasztornych w Archiwum Prowincjonalnym we Wrocławiu”. Do archiwum trafiła dokumentacja 75 kolegiat i klasztorów śląskich. Prace inwentaryzacyjne, rozpoczęte zostały zgodnie z planem śląskiego historyka J. G. Wobsa. Ostatecznie jednak przyjęto układ J. G. Büschinga, który kontynuował F. Jarick i G. A. Stenzel. Z ponad 30 tys. przejętych dokumentów Büsching zinwentaryzował blisko 2400, Jarick natomiast w latach 1817-1822 – około 22 tys.

⁷ „Powstanie Archiwum Prowincjonalnego we Wrocławiu jako wynik sekularyzacji klasztorów na Śląsku”.

W sekcji III, warto zwrócić uwagę na zagadnienia kasat józeffińskich i kasat w Rosji, o których mówiono 19. listopada (piątek). Na temat kasat klasztorów augustianów mówiła mgr MAGDALENA MAROSZ (Archiwum Państwowe w Krakowie) w wystąpieniu pt. „Kasaty klasztorów augustianów-eremitów na przykładzie akt klasztoru przy kościele św. Katarzyny w Krakowie”. Przypomniała sprowadzenie zakonników do Polski przez króla Kazimierza Wielkiego w 1343 r. i osadzenie ich na terenie miasta Kazimierz pod Krakowem. Rozbiory Polski, a następnie reformy józeffińskie doprowadziły klasztor krakowski do utraty znacznej części majątku, w wyniku trzęsienia ziemi w 1786 r. ucierpiał kościół św. Katarzyny, został zamknięty aż do 1864 r. Trzy prowincje augustiańskie powstałe po III rozbiorze Polski ułatwiły władzom zaborczym likwidację klasztorów. Na terenie Galicji likwidacja augustiańskich klasztorów, przeprowadzona w ramach reform józeffińskich, zaczęła się już w 1783 r., do 1840 r. zlikwidowano 6 klasztorów, pozostał tylko krakowski. W 1865 klasztor krakowski został samodzielną placówką, podległą władzom zakonnym w Rzymie, dla wiernych otwarto kościół św. Katarzyny. Zaangażowanie się zakonników w ruch tzw. księży patriotów, stało się powodem zlikwidowania w 1950 r. klasztoru augustianów w Krakowie, którego reaktywacja nastąpiła na początku lat 80. XX w.

Dr KAREL MÜLLER i mgr PETR TESAŘ (Zemský archiv v Opavě) zaprezentowali w swoim wystąpieniu⁸ materiały archiwalne z zasobów Archiwum Ziemskiego w Opawie oraz źródła z innych państwowych archiwów prowincjonalnych Śląska czeskiego, które można wykorzystywać w badaniach procesów kasat zgromadzeń zakonnych w okresie reform cesarza Józefa II. Przechowywane w archiwum dokumenty dotyczą początków oraz przebiegu restrykcji wobec klasztorów w okresie józeffińskim. Poza dokumentami archiwalnymi autorzy wskazywali na inne źródła dotyczące klasztorów.

Prof. dr ARKADIJ IWANOWICZ KOMISSARIENKO (Rossijskaja akademija gosudarstvennoj służby pri Prezidentie Rossijskoj Federacii, Moskva⁹) w wystąpieniu na temat „Kasaty zakonne w Rosji w 1764 r. Źródła, problematyka, badania” przedstawił relacje łączące państwo rosyjskie i Cerkiew prawosławną w zakresie własności ziemskiej, politykę państwa w XVII i XVIII w., skierowaną na likwidację dóbr cerkiewno-klasztornych, koncentrując się głównie na okresie 1720-1760. Bazę źródłową do omawianej problematyki stanowiły dokumenty z państwowych archiwów Rosji (Rosyjskie Państwowe Archiwum Dawnych Akt, Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne, Rosyj-

⁸ „Kasaty klasztorne na Śląsku austriackim w okresie reform józeffińskich w świetle źródeł przechowywanych w Archiwum Ziemskim w Opawie”.

⁹ Rosyjska Akademia Administracji Publicznej przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej, Moskwa.

skie Państwowe Archiwum Historyczno-Wojskowe), i co ważne podkreślenia dokumenty przeważnie po raz pierwszy wprowadzone do obiegu.

Dzieje i rolę tłoczni zakonnych Kościoła łacińskiego prowincji ruskiej przybliżyła dr HALINA RUSIŃSKA-GIERTYCH (Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego) w wystąpieniu pt. „Drukarnie zakonne kościoła łacińskiego na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej od XVII do XIX w. i ich losy”. Referentka zwróciła uwagę na udział tłoczni – w dorobku których były druki nie tylko o tematyce religijnej – w szerzeniu słowa drukowanego, ale także na ich przyczynienie się do katolicyzacji, łatinizacji, polonizacji i edukacji ludności kresowej.

Blok wystąpień poświęconych źródłom do kasat zakonnych liczył 7 wystąpień (sekcja III, sobota 20 listopada), rozpoczął go ks. prof. JÓZEF PATER (Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu) referatem pt. „Akta pokasacyjne w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu”, w którym mówił na temat niekompletnego i nieuporządkowanego zbioru dokumentów pozwalającego jednak prześledzić nieznane losy zakonników i ich spuścizny duchowej i materialnej.

W Cieszynie, który szczęśliwie uniknął zniszczenia podczas dwóch wojen światowych, w bibliotekach i archiwach zachowały się stosunkowo bogate księgozbiory i zasoby archiwalne. Niestety dokumenty wytworzone przez klasztory zlikwidowane w końcu XVIII w. w znacznym stopniu uległy zniszczeniu i rozproszeniu. Doktor WACŁAW GOJNICZEK (Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach) w referacie „Źródła do dziejów klasztorów dominikanów i jezuitów w zbiorach cieszyńskich bibliotek i archiwów” podkreślił, że nieliczne dokumenty będące w zasobach Książnicy Cieszyńskiej, cieszyńskim Oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach oraz w Bibliotece i Archiwum im. B. G. Tschammera stanowią jednak istotną podstawą badań nad dziejami dominikanów i jezuitów w Cieszynie.

O kolekcji ponad 300 tłoków pieczętnych z dawnych klasztorów śląskich i niedopracowanym dotąd albumie pieczęci lakowych, zawierającym pieczęcie zlikwidowanych na Śląsku klasztorów i opactw mówiła dr BEATA MARCISZCZAPLA (Wörth am Main) w wystąpieniu pt. „Tłoki pieczętne z sekularyzowanych klasztorów śląskich w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu”.

„Źródła do kasat klasztornych w Archiwum Głównym Akt Dawnych” przedstawiła mgr MAŁGORZATA KOŚKA (AGAD w Warszawie), swoje wystąpienie ograniczyła do kasat z 1819 i 1864 r. Akta dotyczące kasaty z 1819 r. to przede wszystkim akta z zespołów Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu oraz dokumentacja w Wydziałach Wyznań władz terenowych (Komisja Województwa Mazowieckiego,

Komisja Województwa Kaliskiego). Referentka zwróciła uwagę na bardzo skomplikowane losy akt wyznaniowych. W roku 1839 rozdzielono akta oświatowe od wyznaniowych. W roku 1961 z Petersburga rewindykowano część akt wyznaniowych dotyczących lat 1819, 1818-31, 1819-21, 1822-36, 1824-58. Akta z lat 1818-31 to akta Komisji Przychodów i Skarbu, tu zespół Komisja Województwa Kaliskiego bardziej cenny niż Komisja Województwa Warszawskiego. Akta Komisja Województwa Kaliskiego to dokumenty dotyczące kasaty 1864 r.

Mgr ALDONA WARZECHA (AP w Krakowie) z kolei mówiła na temat materiałów archiwalnych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie, dotyczących likwidacji klasztorów na terenie Krajowa przeprowadzonej na przełomie XVIII i XIX w.¹⁰ Referentka scharakteryzowała poszczególne zespoły zawierające rozproszone w zasobie archiwalnym akta do kasat klasztorów, uwzględniła także akta dotyczące zamkniętych i zlikwidowanych na terenie miasta kościołów.

Pod koniec wieku XVIII do Lwowa – stolicy guberni – trafiły dokumenty klasztorów diecezji krakowskiej; tam urzędnicy nadzorowali proces kasat i decydowali o losie zagrabionych dóbr. Dr OLGA MIRIAM PRZYBYŁOWICZ (Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie) w referacie „Archiwalia klasztorów żeńskich diecezji krakowskiej, które w wyniku kasat trafiły do Archiwum Państwowego we Lwowie” mówiła na temat akt rozmieszczonych w kilku zespołach, najbogatszy zbiór obejmuje 352 jednostki archiwalne z lat 1310-1939 – zbiór akt dotyczących klasztorów katolickich, kościołów i pojedynczych parafii na terenach Polski, Ukrainy, Białorusi i Litwy – dotyczące 13 męskich klasztorów leżących w obrębie diecezji krakowskiej, 8 męskich klasztorów krakowskich i 6 żeńskich.

Dr PIOTR DYMMEŁ (Instytut Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)¹¹ przedstawił, szerzej dotychczas niewykorzystane, materiały archiwalne przechowywane w Archiwum Państwowym w Lublinie dotyczące kasaty klasztorów, którą w latach 1864-1865 przeprowadziły w Królestwie Polskim władze rosyjskie. Do najważniejszych zespołów archiwalnych, zawierających źródła na temat klasztorów z terenów ówczesnej guberni lubelskiej, utworzonej z połączenia guberni podlaskiej z lubelską (1844 r.) należy Rząd Gubernialny Lubelski z lat 1837-1866.

Zarówno sesje przedpołudniowe, jak i popołudniowe w poszczególnych sekcjach kończyły się dyskusjami, które przynosiły uzupełnienia wystąpień i zaspokajały ciekawość zainteresowanych.

¹⁰ Referat pt. „Źródła do kasat klasztorów w Archiwum Państwowym w Krakowie”.

¹¹ Referat pt. „Źródła do kasat klasztorów w Archiwum Państwowym w Lublinie”.

Podsumowując konferencję prof. M. Derwich powiedział, że udało się pokazać kasaty zakonów na wschodzie (o czym do tej pory było niewiele informacji), pokazano kasaty pruskie (wielkopolskie, śląskie) a także ich skutki.

W imieniu uczestników za konferencję i jej rezultaty podziękował organizatorom prof. Arkadij Komissarienko (Moskwa) oraz prof. Krzysztof Migoń (Wrocław), który podkreślił, że inicjatorowi konferencji prof. Derwichowi udało się zgromadzić specjalistów zajmujących się bardzo wąską tematyką, ale rezultaty konferencji należy utrwalić zarówno w „kwaśnym papierze” jak i w wersji elektronicznej.

Po podziękowaniach złożonych uczestnikom za liczne zgłoszenia, współpracownikom i studentom za pomoc w organizacji konferencji, prof. M. Derwich zaprosił na zwiedzanie Wrocławia. Ostatniego dnia (niedziela 21 listopada) miał miejsce objazd naukowy, na trasie którego znalazły się zespoły pocysterskie w Lubiążu i Krzeszowie oraz Kościół Pokoju w Świdnicy.

Przedstawione powyżej omówienie konferencji – choć dotyczące tylko części wystąpień – stanowi także odpowiedź na prośbę prof. M. Derwicha dotyczącą szerzenia informacji na temat konferencji poświęconej kasatom zakonnym oraz zaproszenie do kolejnych spotkań na ten temat. Organizator (prof. M. Derwich) zastanawia się nad przekształceniem wrocławskiej konferencji w cykl konferencji, ale także nad stworzeniem grupy badawczej pracującej nad przygotowaniem i realizacją programu badawczego poświęconego kasatom.